

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۴۹۳۹

بسمه تعالی

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته ایران شناسی - گرایش تاریخ

عنوان پایان نامه:

ایران در کتاب‌های درسی تاریخ از سال ۱۳۴۴ تا پیروزی انقلاب اسلامی
(مقطع دبیرستان)

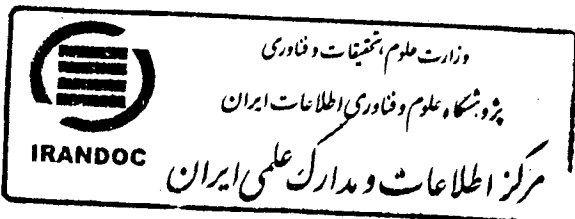
استاد راهنما:

خانم دکتر زهره زرشناس

نکارش:

روح الله کارگر شورکی

شهریورماه ۸۹

۱۴۹۳۲۹

۱۳۸۹/۱۰/۲۰

بسمه تعالی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته ایران شناسی

گرایش: تاریخ

عنوان: ایران در کتابهای درسی تاریخ از سال ۱۳۴۴ تا پیروزی انقلاب اسلامی

نگارش: آقای روح الله کارگر شورکی

گروه داوران

استاد راهنما: سرکار خانم دکتر زهره زرشناس

استاد مشاور: بنیاد

استاد داور: جناب آقای دکتر محمد رضا نصیری

استاد داور: جناب آقای دکتر حسین نجف دری

امضاء.....

امضاء.....

امضاء.....

امضاء.....

۱۰ / ۱ / ۱۳۸۹

تاریخ: ۱۳۸۹/۱/۲۲

پیشکش به:

پدر، مادر و همسر که بی صبر و تحمل آن ها ادامه تحصیلاتم ممکن نبود.

و تقدیم به:

ملتی که میراث بر یکی از کهن ترین و درخشان ترین تمدن های بشری دارد.

تقدیر و تشکر:

اکنون که با عنایات خداوند متعال نگارش این پایان نامه تمام شده است، نگارنده بر خود می‌داند از زحمات بی دریغ، تلاش های بی وقفه و راهنمایی های ارزشمند استاد گرامی خانم دکتر زرشناس در راستای انجام این پایان نامه تشکر و قدر دانی نماید.

همچنین از آقای دکتر نصیری و آقای دکتر نجف دری که داوریِ پایان نامه را بر عهده داشتند صمیمانه سپاسگزاری و قدردانی می‌کنم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: گستره علمی مسئله مورد بررسی.....
۱-۱-۱	۱- مقدمه.....
۲-۱	۲- طرح مسئله.....
۳-۱	۳- اهمیت و ضرورت تحقیق:.....
۴-۱	۴- سئوال‌های اصلی تحقیق.....
۵-۱	۵- سئوال‌های فرعی تحقیق.....
۶-۱	۶- هدف های تحقیق.....
۷-۱	۷- فرضیه‌های تحقیق.....
۸-۱	۸- تعریف و مفاهیم.....
۱۰	فصل دوم: ادبیات و پیشینه تحقیق.....
۱-۲	۱- مروری بر پژوهش های انجام یافته.....
۲-۲	۲- معنای اصطلاحی و مفهوم شناسی هویت.....
۳-۲	۳- چارچوب مفهومی و ابعاد هویت.....
۴-۲	۴- رویکرد نظری هویت.....
۵-۲	۵- هویت ملی و مؤلفه‌های آن.....
۶-۲	۶- اصول و نظریه‌های هویت ملی در ایران (هویت ایرانی).....
۱-۶-۲	۱- مؤلفه‌های هویت ملی در ایران.....
۲-۶-۲	۲- رویکردهای نظری در زمینه قومیت و هویت قومی.....
۳-۶-۲	۳- سیر تاریخی آشنایی ایرانیان با هویت ملی (ایرانی).....
۷-۲	۷- چارچوب نظری تحقیق.....
۸-۲	۸- آموزش و پرورش و نقش آن در هویت سازی از طریق کتاب‌های درسی.....
۹-۲	۹- فرهنگ و آموزش و پرورش نوین در ایران ازتاسیس تا پیروزی انقلاب اسلامی.....
۱-۹-۲	۱- تاریخچه ظهور و تکوین دوره متوسطه از آغاز تا سال ۱۳۵۷ ه. ش.....
۲-۹-۲	۲- مواد و برنامه‌های درسی.....
۳-۹-۲	۳- کتاب های درسی و نحوه تألیف آن ها از دارالفنون تا سال ۱۳۵۷ ه. ش.....
۴-۹-۲	۴- کتاب‌های درسی تاریخ در تعلیم و تربیت نوین ایران.....
۱۰-۲	۱۰- نقش تاریخ در شکل‌گیری هویت ملی.....
۱-۱۰-۲	۱- بحران هویتی ایرانیان و تاریخ.....
۲-۱۰-۲	۲- جغرافیا (سرزمین) و هویت.....
۱۱-۲	۱۱- معرفی کتاب‌های درسی تاریخ مورد بررسی و ارزیابی آن ها.....

۵۱	۱-۱۱-۲- بررسی نمای ظاهری کتاب‌های درس تاریخ از سال ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷ ه. ش
۵۳	توضیحات فصل دوم
۵۶	فصل سوم: روش تحقیق
۵۶	۱-۳- طرح تحقیق
۵۶	۲-۳- تعاریف عملیاتی مقوله‌ها
۵۶	۱-۲-۳- مقوله هویت ملی (ایرانی)
۵۷	۲-۲-۳- مقوله هویت دینی (اسلامی)
۵۸	۳-۲-۳- مقوله اقوام و هویت قومی
۵۹	۴-۲-۳- مقوله هویت فرهنگی (ملی، دینی و قومی)
۵۹	۵-۲-۳- مقوله مشخصه‌های فرهنگی اقوام
۶۰	۶-۲-۳- مقوله مشاهیر و شخصیت‌ها
۶۱	۷-۲-۳- مقوله اقوام و سلسله‌های حکومتی در مباحث و دوره‌های تاریخی ایران
۶۲	۳-۳- راه‌های دسترسی به شاخص‌ها
۶۳	۱-۳-۳- شاخص کیفی (حضور - غیبت)
۶۳	۲-۳-۳- شاخص کمی (فراوانی)
۶۴	۴-۳- اعتبار
۶۵	۵-۳- جامعه و نمونه مورد بررسی
۶۵	۱-۵-۳- جامعه مورد بررسی
۶۶	۲-۵-۳- نمونه مورد بررسی
۶۶	۱-۲-۵-۳- نمونه کتاب‌های تاریخ
۶۹	توضیحات فصل سوم
۷۲	فصل چهارم: یافته‌ها
۷۲	۱-۴- یافته‌های کمی
۷۲	۱-۱-۴- هویت ملی و مؤلفه‌های آن در کتاب‌های تاریخ
۷۴	۲-۱-۴- هویت دینی (اسلامی) در کتاب‌های تاریخ
۷۵	۳-۱-۴- هویت قومی در کتاب‌های تاریخ
۷۷	۴-۱-۴- هویت فرهنگی (ملی، دینی (اسلامی) و قومی) در کتاب‌های تاریخ
۷۸	۵-۱-۴- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در متن کتاب‌های درسی تاریخ
۷۹	۶-۱-۴- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌های کتاب‌های تاریخ
۸۱	۷-۱-۴- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات، پرسش‌ها، نتیجه و ... در رابطه با ادوار تاریخی
۸۴	۸-۱-۴- اختصاص صفحات کتاب‌های درسی تاریخ به سلسله‌های حکومتی
۸۶	۲-۴- یافته‌های کیفی
۸۶	۱-۲-۴- هویت ملی و مؤلفه‌های آن در کتاب‌های سه ساله اول دبیرستان
۹۱	۲-۲-۴- هویت ملی و مؤلفه‌های آن در کتاب‌های سه ساله دوم دبیرستان

۱۰۲ ۳-۲-۴- هویت ملی و مولفه‌های آن در کتاب‌های سایر
 ۴-۲-۴- اسامی مشاهیر و شخصیت های مطرح شده در توضیحات ، پرسش‌ها و، پاورقی و... در کتاب‌های درسی
۱۱۰ تاریخ
۱۱۵ ۵-۲-۴- مشخصه‌های فرهنگی اقوام ایرانی در کتاب‌های تاریخ سه ساله اول دبیرستان
۱۲۰ ۶-۲-۴- مشخصه‌های فرهنگی اقوام ایرانی در کتاب‌های تاریخ سه ساله دوم دبیرستان
۱۲۸ ۷-۲-۴- مشخصه‌های فرهنگ اقوام ایرانی در سایر کتاب‌های تاریخ دبیرستان
۱۴۳ ۸-۲-۴- اقوام و سلسله‌های حکومتی در مباحث تاریخی کتاب‌های تاریخ (دیدگاه‌ها و قضاوت‌ها)
۱۶۴ توضیحات فصل چهارم:
۱۶۶ فصل پنجم: بررسی نتایج
۱۶۶ ۱-۵- نتایج کمی
۱۶۶ ۱-۱-۵- هویت ملی و مولفه‌های آن
۱۶۹ ۲-۱-۵- هویت دینی (اسلامی)
۱۷۲ ۳-۱-۵- هویت قومی و اقوام
۱۷۴ ۴-۱-۵- هویت فرهنگی (ملی، دینی و قومی)
۱۷۶ ۵-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌ها (مفاخر) مطرح شده در متن کتاب های درس تاریخ
۱۷۹ ۶-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌ها
۱۸۲ ۷-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌ها در رابطه با ادوار تاریخی
۱۸۵ ۸-۱-۵- اختصاص صفحات کتاب های درسی تاریخ به سلسله‌های حکومتی
۱۸۸ ۲-۵- نتایج کیفی
۱۸۸ ۱-۲-۵- هویت ملی و مولفه‌های آن
۱۹۰ ۲-۲-۵- هویت دینی اسلامی
۱۹۱ ۳-۲-۵- هویت قومی
۱۹۱ ۴-۲-۵- هویت فرهنگی (ملی، دینی و قومی)
۱۹۲ ۵-۲-۵- مشخصه‌های فرهنگی اقوام/ ساختارها و داده‌ها
۲۰۰ ۶-۲-۵- مشاهیر و شخصیت‌ها
۲۰۱ ۷-۲-۵- اقوام و سلسله‌های حکومتی در مباحث تاریخی (ایرانی و انیرانی)
۲۱۰ ۳-۵- محدودیت‌های تحقیق
۲۱۱ ۴-۵- پیشنهادها
۲۱۳ منابع و مآخذ:
۲۱۹ پیوست شماره ۱- مشخصات وزیران فرهنگ و آموزش و پرورش از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ ه.ش
۲۲۰ پیوست شماره ۲- فهرست کتاب های درسی مورد مطالعه و محل نگهداری آن‌ها

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۴۰	مواد درسی دوره راهنمایی تحصیلی در سال ۱۳۵۱-۱۳۵۰
۵۷	مقوله هویت ملی، مؤلفه‌های آن و شواهد و نمادها
۵۸	مقوله هویت دینی (اسلامی)، مؤلفه‌های آن و شواهد و مفاهیم و موارد
۵۹	مقوله اقوام و هویت قومی، مؤلفه‌ها، نمادها و شواهد
۶۰	مقوله مشخصه‌های فرهنگی اقوام، مؤلفه‌ها، نمادها و شواهد
۶۱	مقوله مشاهیر و شخصیت‌ها، مؤلفه‌ها و شواهد و نمادها
۶۴	واحدهای تحلیل؛ واحد زمینه، واحد ثبت، واحد شمارش با شاخص‌های تحلیل
۷۲	جدول ۴-۱-۱- هویت ملی و مؤلفه‌های آن در کتاب‌های تاریخ بر اساس شاخص فراوانی
۷۴	جدول ۴-۱-۲- هویت دینی (اسلامی) در کتاب‌های تاریخ بر اساس شاخص فراوانی
۷۶	جدول ۴-۱-۳- هویت قومی در کتاب‌های تاریخ بر اساس شاخص فراوانی
۷۷	جدول ۴-۱-۴- هویت فرهنگی (ملی، دینی (اسلامی) و قومی) در کتاب‌های تاریخ بر اساس شاخص فراوانی
۷۸	جدول ۴-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در متن کتاب‌های درسی تاریخ بر اساس شاخص فراوانی
۸۰	جدول ۴-۱-۶- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌های کتاب‌های تاریخ بر اساس شاخص فراوانی
۸۳	جدول ۴-۱-۷- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌ها، در رابطه با ادوار تاریخی بر اساس شاخص فراوانی در کتاب‌های تاریخ
۸۴	جدول ۴-۱-۸- اختصاص صفحات کتاب‌های درسی تاریخ به سلسله‌های حکومتی بر اساس شاخص فراوانی
۱۱۱	نام مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌های کتاب‌های تاریخ سه ساله اول دبیرستان
۱۱۱	نام مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌های کتاب‌های تاریخ سه ساله دوم دبیرستان
۱۱۲	نام مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌های سایر کتاب‌های تاریخ دبیرستان
۱۳۳	مشخصه‌های فرهنگی آذری‌ها / ترک‌ها
۱۳۴	مشخصه‌های فرهنگی کردها
۱۳۵	مشخصه‌های فرهنگی لرها

۱۳۶	مشخصه‌های فرهنگی بختیاری
۱۳۷	مشخصه‌های فرهنگی عرب‌ها
۱۳۸	مشخصه‌های فرهنگی ترکمن‌ها
۱۳۹	مشخصه‌های فرهنگی بلوچ‌ها
۱۳۹	مشخصه‌های فرهنگی قشقایی‌ها
۱۴۰	مشخصه‌های فرهنگی گیلکی‌ها
۱۴۱	مشخصه‌های فرهنگی مازنی‌ها
۱۴۱	مشخصه‌های فرهنگی یهودیان / کلیمیان
۱۴۲	مشخصه‌های فرهنگی اهل تسنن
۱۴۲	مشخصه‌های فرهنگی زرتشتیان
۱۴۳	مشخصه‌های فرهنگی ارامنه
جدول ۱-۵-۲-۵-۱- مشخصه‌های فرهنگی اقوام در کتاب‌های سه ساله اول دبیرستان بر اساس شاخص		
۱۹۲	حضور و غیبت
جدول ۲-۵-۲-۵-۲- مشخصه‌های فرهنگی اقوام در کتاب‌های سه ساله دوم دبیرستان بر اساس شاخص		
۱۹۳	حضور و غیبت
جدول ۳-۵-۲-۵-۳- مشخصه‌های فرهنگی اقوام در کتاب‌های سایر دبیرستان بر اساس شاخص حضور و		
۱۹۴	غیبت

فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار ۱-۱-۵- هویت ملی و مولفه‌های آن بر اساس شاخص فراوانی	۱۶۷
نمودار ۲-۱-۵- هویت دینی و مولفه‌های آن بر اساس شاخص‌های فراوانی	۱۷۰
نمودار ۳-۱-۵- هویت قومی و اقوام بر اساس شاخص فراوانی	۱۷۲
نمودار ۴-۱-۵- هویت فرهنگی (ملی، دینی و قومی) بر اساس شاخص فراوانی	۱۷۵
نمودار ۵-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در متن کتاب‌ها بر اساس شاخص فراوانی	۱۷۸
نمودار ۶-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌ها بر اساس شاخص فراوانی	۱۸۱
نمودار ۷-۱-۵- مشاهیر و شخصیت‌های مطرح شده در توضیحات و پرسش‌ها در رابطه با ادوار تاریخی	۱۸۳
نمودار ۸-۱-۵- اختصاص صفحات کتاب‌های تاریخ به سلسله‌های حکومتی	۱۸۶

نام خانوادگی: کارگر شورکی

نام: روح الله

بنیاد ایران شناسی :

رشته تحصیلی و گرایش: ایران شناسی - تاریخ

نام استاد راهنما: خانم دکتر زهره زرشناس

تاریخ فراغت از تحصیل :

عنوان پایان نامه: ایران در کتاب‌های درسی تاریخ از سال ۱۳۴۴ تا پیروزی انقلاب اسلامی (مقطع دبیرستان)

چکیده رساله :

نظام های آموزشی در شکل دهی به هویت ملی کشورها نقش بی بدیلی به عهده دارند. با توجه به اینکه شکل گیری آموزش و پرورش جدید به جای وزارت فرهنگ و پیدایش بنیان های نظری آن به صورت جدی و فراگیر از سال ۱۳۴۳ ه. ش در ایران صورت گرفت و کتاب های درسی به شکل جدید و امروزی در این دوره تالیف و در سراسر کشور منتشر گردید. دولت وقت از این نهاد و کتاب های درسی آن، در جهت سیاست های فرهنگی از جمله معرفی ایران و القای هویت ملی استفاده کرد. تحقیق حاضر، با هدف شناخت شیوه انعکاس مفهوم «ایران» در کتاب های درسی تاریخ از سال ۱۳۴۴ تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷)، انجام شده است. ابتدا مسائل ایران شناختی در مقوله های هفت گانه طبقه بندی شد، سپس در ۱۴ جلد از کتاب های درسی تاریخ مقطع دبیرستان این دوره با استفاده از شاخص های کیفی و کمی روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش توجه کلی مبانی نظری تحقیق به مفهوم ایران، هویت ایرانی و روند شکل گیری آن معطوف شده است. در بررسی هویت فرهنگی و نوع مناسبات میان هویت ملی، دینی و قومی، نظریه (کنش متقابل نمادین) هویت ها مبنای کار قرار گرفت و به عنوان چارچوب بررسی انتخاب شد. یافته ها ابتدا در کتاب های سه ساله اول دبیرستان، سه سال دوم و سایر کتاب های تاریخ دبیرستان به صورت جداگانه و سپس در کل کتاب ها بررسی شدند. یافته ها نشان می دهند هویت ملی با ۸۲/۷ درصد از کل نمادهای فرهنگی، به نحو مطلوبی در کتاب های تاریخ منعکس شده اند. هویت دینی با ۱۴/۲ و هویت قومی با ۳/۱۱ درصد در رتبه های بعدی قرار دارند و به نحو کم رنگ تری جلوه داده شده اند.

کلید واژه ها: ایران، کتاب های درسی، تاریخ، مقطع دبیرستان، هویت ملی، هویت دینی، هویت قومی

فصل اول:

گستره علمی مسئله مورد بررسی

فصل اول: گستره علمی مسئله مورد بررسی

۱-۱- مقدمه

یکی از بهترین راه‌های شناخت هر ملت و کشوری و ایجاد علاقه نسبت به آن، مطالعه گذشته آن ملت و کشور، یعنی تاریخ است. هر فرد یا ملتی که بخواهد خود (خودشناسی) و تاریخ خود را بشناسد در باره ایران (ایران شناسی)، باید تاریخ را مطالعه کند. زیرا مطالعه تاریخ موجب خودشناسی، خودآگاهی و پی بردن به هویت فرد و ملت خواهد شد. در این میان نقش آموزش و پرورش (Education)، در کنار نهاد خانواده، بسیار در خور توجه است. تأثیر این نهاد بر ذهن و روان انسان، از زمره پایدارترین نوع اثر گذاری اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود. به جرأت می‌توان ادعا کرد که نقش این نهاد عظیم در شکل دادن به هویت ملی، حفظ و انتقال میراث فرهنگی ملت‌ها به نسل‌های آینده، و همچنین ایجاد حس علاقه به سرزمین و میهن دوستی و سرانجام در احیا و تکوین هویت ملی، در برابر سایر نهادها بی بدیل و انکار ناپذیر است (خدایار و فتیحی، ۱۳۸۷: ۲۸). پس نهاد آموزش و پرورش باید احساسات ملی را در دانش آموزان تقویت کرده و درایشان نسبت به کشورشان علاقه ایجاد کند.

مهم ترین ابزار نظام آموزش و پرورش برای انتقال و شناساندن هویت ملی، فرهنگی، دینی و قومی به ذهن و ضمیر دانش آموزان، کتاب‌های درسی است. بی گمان کتاب‌های درسی، نقش اصلی را در شکل دهی ذهن و اندیشه دانش آموزان، ایفا می‌کنند و در حد بسیار زیادی چگونگی رفتار و برخورد دانش آموز با کشور خود و کشورها و جوامع اطراف را مشخص می‌کند. دانش آموزان با شوق و ذوق کتاب‌های درسی را مطالعه کرده و گاهی هر کلمه و هر جمله را صدها بار می‌خوانند و می‌نویسند و آن را در حافظه تا آخر عمر ضبط و ثبت می‌کنند (معلم، ۱۳۸۸: ۱۱).

از آن جا که هر ملتی از جمله ملت ایران از ممیزه‌ها و هویت ملی خاصی برخوردار است و شناختن هویتش او را از دیگر ملت‌های جهان متمایز می‌سازد و بازسازی هویت ملی نیازمند به شناخت دقیق از «ایران» و «ایرانی» است. - ایران شناسی شرط لازم شناسایی هویت ملی - و همچنین به دلیل حضور طولانی فرهنگ و تمدن ایران در بخش وسیعی از آسیا و اروپای شرقی - جهان ایرانی - لزوم توجه به حوزه تمدن ایران در تألیف کتاب‌های درسی دو چندان شده است.

از دیگر سو نظر به این که مردم مناطق مختلف ایران، لباس‌ها و سنت‌های محلی متفاوتی دارند، معرفی آن‌ها به دانش آموزان در مقام عضوی از ایران و ایرانی ضروری است. چرا که آشنا نشدن دانش آموزان با آن‌ها باعث می‌شود ایشان در برابر مردم مناطق دیگر احساس جدایی و بیگانگی داشته باشند (قاسمی، ۱۳۸۷: ۱۵۵). نظام تعلیم و تربیت در ایران باید بتواند آگاهی ملی و قومی و طبقاتی لازم را در میان گروه‌های مختلف مردم و در جهت همبستگی میهنی و اجتماعی آنان به وجود آورد (الطائی، ۱۳۷۸: ۱۸۴). سازمان آموزش و پرورش، با توجه به اهمیت موضوع شکل گیری احساس تعلق و وفاداری در سنین

کودکی و نوجوانی، با حساسیت‌های خاصی کتاب‌های درسی را تدوین می‌کند و در تلاش است که از تمامی مؤلفه‌ها و نمادهای بیانگر هویت ملی و قومی، برای شکل‌گیری شخصیت میهن پرستی و وفاداری به میهن در کودکان و نوجوانان استفاده کند (منصوری و فریدونی، ۱۳۸۸: ۲۸).

افزون بر این از آنجا که نظام آموزش و پرورش و کلاس‌های درس در هر فرهنگ منعکس‌کننده ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی - اجتماعی به دانش آموز است. تمامی قواعد اجتماعی و ارزش‌های مطلوب را می‌توان از راه محتوای درس‌ها به دانش آموزان منتقل کرد. موفقیت در این زمینه و در نتیجه پرورش انسان‌هایی خودباور می‌تواند به عنوان یکی از مؤلفه‌های پیشرفت و توسعه کشور مطرح شود.

پس از انقلاب مشروطه دولت‌ها در ایران بر نقش سیاست‌گذاری خود در دستگاه آموزش عمومی تأکید کرده‌اند، در نتیجه هر گونه دگرگونی و تحولاتی از «بالا» نشأت گرفته و به این ترتیب دولت‌ها و «مرکز» توانسته‌اند همواره اراده و سیاست‌های خود را از «بالا» به شبکه مدارس به طور آمرانه تحمیل کنند تا کمتر پای فرهنگ، گفتگو، مشورت و مشارکت در محیط‌های آموزشی باز شود (تکمیل همایون، ۱۳۸۵: ۸۲).

از زمانی که آموزش و پرورش به صورت رایگان و اجباری و همگانی بخشی از راهبردهای توسعه در بیشتر کشورهای جهان معرفی و به اجرا درآمده است، دست اندرکاران آموزش و پرورش کشور بر آن شده‌اند تا با دقت نظر و اعمال حساسیت‌های لازم در مؤلفه‌های تعلیم و تربیت از جمله برنامه ریزی درسی، به ویژه محتوای کتاب‌های درسی، تمهیدات لازم را با اتخاذ روش‌های مناسب برای ایجاد آگاهی و تقویت بُعد شناختن و تعمیق و تحکیم حس تعلق به سرزمین و هویت‌های در بعد عاطفی در دانش آموزان فراهم آوردند (حاج بابائی، ۱۳۷۱: ۲۵).

۱-۲- طرح مسئله

همان گونه که گفته شد کتاب‌های درسی از مهم‌ترین ابزار آموزش و پرورش برای شناساندن و انتقال تاریخ، فرهنگ و تمدن هر کشور به ذهن و ضمیر دانش آموزان است. نتیجه این امر حفظ تمامیت ارضی و بقای سیاسی کشور است. از آن جا که کتاب‌های درسی تجلی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورها هستند، این سیاست‌ها باید به گونه‌ای تدوین شود که دانش آموزان را با فرهنگ کشور خود و مؤلفه‌ها و مصداق‌های سازنده آن و مسائل ملی - میهنی آشنا سازد. هم چنین با تغییر سیاست دولت‌ها، دستگاه تعلیم و تربیت و تئوری‌های آن، نحوه آموزش و مواد و کتاب‌های درسی به لحاظ محتوا و نحوه تألیف دچار تغییر می‌شود. به ویژه در کشورهایی که گردش تمام چرخ‌های آن از یک دستگاه مقتدر مرکزی نیرو می‌گیرد، نظارت ویژه‌ای بر نهادهای فرهنگی از جمله دستگاه تعلیم و تربیت آن کشور اعمال می‌شود و وزارت فرهنگ (آموزش و پرورش) در چنین کشورهایی به صورت انحصاری محتوای کتاب‌های درسی را تهیه می‌کند (مشایخی، ۱۳۷۷: ۱۰۰).

کودکی و نوجوانی، با حساسیت‌های خاصی کتاب‌های درسی را تدوین می‌کند و در تلاش است که از تمامی مؤلفه‌ها و نمادهای بیانگر هویت ملی و قومی، برای شکل‌گیری شخصیت میهن پرستی و وفاداری به میهن در کودکان و نوجوانان استفاده کند (منصوری و فریدونی، ۱۳۸۸: ۲۸).

افزون بر این از آنجا که نظام آموزش و پرورش و کلاس‌های درس در هر فرهنگ منعکس‌کننده ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی - اجتماعی به دانش آموز است. تمامی قواعد اجتماعی و ارزش‌های مطلوب را می‌توان از راه محتوای درس‌ها به دانش آموزان منتقل کرد. موفقیت در این زمینه و در نتیجه پرورش انسان‌هایی خودباور می‌تواند به عنوان یکی از مؤلفه‌های پیشرفت و توسعه کشور مطرح شود.

پس از انقلاب مشروطه دولت‌ها در ایران بر نقش سیاست‌گذاری خود در دستگاه آموزش عمومی تأکید کرده‌اند، در نتیجه هر گونه دگرگونی و تحولاتی از «بالا» نشأت گرفته و به این ترتیب دولت‌ها و «مرکز» توانسته‌اند همواره اراده و سیاست‌های خود را از «بالا» به شبکه مدارس به طور آمرانه تحمیل کنند تا کمتر پای فرهنگ، گفتگو، مشورت و مشارکت در محیط‌های آموزشی باز شود (تکمیل همایون، ۱۳۸۵: ۸۲).

از زمانی که آموزش و پرورش به صورت رایگان و اجباری و همگانی بخشی از راهبردهای توسعه در بیشتر کشورهای جهان معرفی و به اجرا درآمده است، دست اندرکاران آموزش و پرورش کشور بر آن شده‌اند تا با دقت نظر و اعمال حساسیت‌های لازم در مؤلفه‌های تعلیم و تربیت از جمله برنامه ریزی درسی، به ویژه محتوای کتاب‌های درسی، تمهیدات لازم را با اتخاذ روش‌های مناسب برای ایجاد آگاهی و تقویت بُعد شناختن و تعمیق و تحکیم حس تعلق به سرزمین و هویت‌های در بعد عاطفی در دانش آموزان فراهم آوردند (حاج بابائی، ۱۳۷۱: ۲۵).

۱-۲- طرح مسئله

همان گونه که گفته شد کتاب‌های درسی از مهم‌ترین ابزار آموزش و پرورش برای شناساندن و انتقال تاریخ، فرهنگ و تمدن هر کشور به ذهن و ضمیر دانش آموزان است. نتیجه این امر حفظ تمامیت ارضی و بقای سیاسی کشور است. از آن جا که کتاب‌های درسی تجلی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورها هستند، این سیاست‌ها باید به گونه‌ای تدوین شود که دانش آموزان را با فرهنگ کشور خود و مؤلفه‌ها و مصداق‌های سازنده آن و مسائل ملی - میهنی آشنا سازد. هم چنین با تغییر سیاست دولت‌ها، دستگاه تعلیم و تربیت و تئوری‌های آن، نحوه آموزش و مواد و کتاب‌های درسی به لحاظ محتوا و نحوه تألیف دچار تغییر می‌شود. به ویژه در کشورهایی که گردش تمام چرخ‌های آن از یک دستگاه مقتدر مرکزی نیرو می‌گیرد، نظارت ویژه‌ای بر نهادهای فرهنگی از جمله دستگاه تعلیم و تربیت آن کشور اعمال می‌شود و وزارت فرهنگ (آموزش و پرورش) در چنین کشورهایی به صورت انحصاری محتوای کتاب‌های درسی را تهیه می‌کند (مشایخی، ۱۳۷۷: ۱۰۰).

حال آن که هویت ملی ایرانی ترکیبی از ویژگی‌های تاریخی، دینی، سیاسی، محیط جغرافیایی، نگرش‌ها و دیگر ویژگی‌هایی است که خاص مردم ایران زمین است، و وجود چنین ویژگی‌های منحصر به فردی است که مردم ایران را به عنوان یک ملت از سایر ملت‌ها جدا می‌کند؛ ضمن این که این ویژگی‌ها به ملت ایران تشخص و احساس تعلق منحصر به فرد می‌دهد (منصوری و فریدونی، ۱۳۸۸: ۲۸). بنابراین این ویژگی‌ها باید در کتاب‌های درسی به نحو مطلوبی ترسیم شود.

از طرف دیگر ایران با مسئله تنوع قومی و کثرت گروه‌ها و مناطق جغرافیایی - فرهنگی روبرو است و هر یک از این گروه‌ها دارای سنت‌های فرهنگی و احساسات هویتی خاصی بر پایه مشترکات نژادی، زبانی، ادبیاتی و یا حداقل محل سکونت یا سرزمین اند (شیخاوندی، ۱۳۸۶: ۳). معرفی کردن آن‌ها به دانش آموزان در مقام عضوی از ایران و ایرانی ضروری است زیرا آشنا نشدن دانش آموزان با آن‌ها باعث می‌شود دانش آموزان مناطق مختلف در برابر مردم مناطق دیگر احساس جدایی و بیگانگی داشته باشند.

به نظر می‌رسد در میان کتاب‌های درسی، کتاب‌های تاریخ، جغرافیا، ادبیات و تعلیمات دینی برای انتقال اندیشه‌ها و ارزش‌ها مناسب‌تر بوده، خواسته‌ها، سیاست‌ها، عقاید و فرهنگ مسلط اجتماعی را بهتر منتقل می‌سازد.

بنابراین مسئله اصلی در پژوهش حاضر، تبیین رویکرد کتاب‌های درسی تاریخ در مقطع متوسطه (دبیرستان) میان سالهای ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷ ه.ش در پرداختن به مسائل ملی - میهنی از قبیل مفهوم ایران، هویت فرهنگی (ملی، دینی و قومی)، به عنوان هویت جمعی ایرانیان، مشخصه‌های فرهنگی اقوام در تاریخ، اقوام و سلسله‌های حکومتی و تاریخی ایرانی و غیر ایرانی و مشاهیر و شخصیت‌های ایرانی است. همچنین شناخت سیاست‌های فرهنگی حکومت محمدرضا شاه (پهلوی دوم) با توجه به محتوای کتاب‌ها و گزاره‌هایی که در آن‌ها پیرامون موضوعات یاد شده به چشم می‌خورد، از دیگر مسائل اساسی مطرح شده در پژوهش حاضر است. و در پایان تشخیص این امر که مؤلفان این کتاب‌ها به کدام مؤلفه‌ها و ویژگی‌های ایران بیشتر یا کمتر توجه کرده‌اند. تحلیل و بررسی این مؤلفه‌ها ابزار مناسبی برای پی بردن به این مسئله است که بدانیم چهره ایران در کتاب‌های درسی دوره یاد شده چگونه ترسیم شده است.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

هم زمان با روی کار آمدن حکومت پهلوی افرادی به فکر احیای مجد و عظمت ایران و ایجاد وحدت و یکپارچگی در کشور بودند. ایشان گذشتن از مرحله هویت قومی به هویت ملی را چالش فراروی خود دیدند. آن‌ها بر این باور بودند که تاریخ و گذشته مشترک و حضور یگانه اقوام ایرانی در فراز و نشیب روزگاران عامل مناسبی برای هویت ملی آن‌ها خواهد بود. بر این اساس ترویج هویت ملی با رنگ و بوی ایرانی از دوره کودکی و با استفاده از کتاب‌های درسی آغاز شد. اما با توجه به این که شکل‌گیری آموزش و پرورش نوین به جای وزارت فرهنگ و پیدایش بنیان‌های نظری آن به صورت جدی و فراگیر در دوره محمدرضا شاه

پهلوی یعنی حدود سال ۱۳۴۴ه.ش صورت گرفت و کتاب‌های درسی به شکل جدید و امروزی در این دوره تألیف و در سراسر کشور منتشر گردید (خسروانیان، ۱۳۸۷: ۵). مطالعه و بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی تاریخ این دوره می‌تواند ما را با سیاست‌های فرهنگی حکومت وقت آشنا سازد بنابراین دامنه زمانی این پژوهش محدود به سالهای ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷ه.ش می‌گردد. از رهگذر بررسی‌هایی از این دست می‌توان نقاط ضعف و قوت کتاب‌های درسی را در پرداختن به موضوعات ایران شناختی و آشنا ساختن دانش آموزان با مظاهر گوناگون سرزمین شان آشکار کرده در برنامه‌های آینده مد نظر قرار بدهد، بی توجهی به هر کدام از جنبه‌های هویت فرهنگی به ویژه هویت قومی چیزی بیش از پاک کردن صورت مسئله نبوده و به ایجاد عدم تعادل بین جنبه‌های مختلف هویت جمعی افراد به طور عام و به حاشیه رانده شدن اقوام و اقلیت‌های دینی به طور خاص منجر خواهد شد.

آموزش و پرورش باید با ایجاد تعادل و تناسب و به وجود آوردن فرهنگ و هویت مشترک ایرانی-اسلامی بین نسل‌ها، اقوام و گروه‌های مختلفی که در کشور زندگی می‌کنند تعارضی را که بین نسل‌ها در تعریف از مفهوم و مصداق هویت وجود دارد، از میان بردارد (شعاری نژاد، ۱۳۸۶: ۳۰۳). امید است یافته‌های این تحقیق، برای دست اندرکاران تألیف کتاب‌های درسی، جامعه فرهنگی کشور، به ویژه معلمان درس تاریخ و سایر دانش پژوهان دوستدار ایران و ایرانی ثمربخش باشد.

۱-۴- سؤال‌های اصلی تحقیق

این پژوهش در پی آن است که با بررسی کتاب‌های درسی تاریخ دبیرستان سالهای ۱۳۴۴ه-ش تا ۱۳۵۷ه-ش، شیوه نگرش به مفهوم «ایران» در ابعاد هویت فرهنگی ایرانیان و رویکرد آن‌ها در معرفی اقوام فعلی، مشاهیر و شخصیت‌های آن‌ها و همچنین سلسله‌های حکومتی درون مرزی و برون مرزی در مباحث تاریخی راه، در این متون کاویده و پاسخی برای پرسش‌های زیر بیابد:

۱- هر یک از ابعاد هویت‌های ملی، دینی و قومی چگونه و چه اندازه در کتاب‌های درسی تاریخ دوره یاد شده، منعکس شده است؟ به عبارت دیگر مؤلفه‌های هر یک از هویت‌های سه گانه مذکور را مشخص سازد.

۲- چه رابطه‌ای میان ابعاد مختلف هویت فرهنگی (ملی، دینی و قومی) برقرار شده است؟

۳- رویکرد کتاب‌های تاریخ در رابطه با اقوام کنونی ایران چگونه است و چه وجوه مشخصه‌ای برای معرفی هر یک از آن‌ها در نظر گرفته شده است؟

۴- رویکرد کتاب‌های درسی تاریخ در معرفی مشاهیر و شخصیت‌ها نسبت به مفهوم هویت ایرانی، چگونه است و کدامیک از مفاخر و مشاهیر در کتاب‌ها مطرح و معرفی شده‌اند؟

۵- اقوام تاریخی، سلسله‌های حکومتی ایرانی و غیر ایرانی (انیرانی) چگونه معرفی شده‌اند؟

۶- کتاب‌ها با توجه به مفهوم ایران و هویت ایرانی، سیاست‌های فرهنگی دوره مزبور را چگونه ترسیم می‌کنند؟

۱-۵- سؤال‌های فرعی تحقیق

- ۱- شاخص‌ها، مؤلفه‌ها، معیارها و نشانه‌های هویت ملی (ایرانی) در کتاب‌های درسی تاریخ دوره مورد مطالعه کدامند؟ و هر یک چه اندازه در این کتاب‌ها ترسیم شده‌اند؟
- ۲- چه گزاره‌هایی برای معرفی ایران، در کتاب‌های درسی تاریخ دوره مطالعه به کار رفته است؟ به عبارت دیگر چگونه به معرفی ایران پرداخته شده است؟
- ۳- هویت دینی در مقایسه با هویت ملی چه اندازه در کتاب‌ها ترسیم شده است؟
- ۴- نحوه ارائه هویت دینی (اسلامی) و مؤلفه‌های آن چگونه است و بازتاب آن‌ها چیست؟
- ۵- مشخصه‌ها و مؤلفه‌هایی که برای شناساندن و معرفی اقوام ایرانی استفاده شده، کدامند؟
- ۶- هویت قومی در مقایسه با هویت ملی و دینی چه اندازه در کتاب‌های درسی مذکور مطرح شده است؟
- ۷- آیا کتاب‌ها در معرفی اقوام ایرانی و مشخصه‌های فرهنگی آنان برابر و یکسان عمل کرده‌اند. یا مشخصه‌ها بسته به نوع نژاد، دین، منشأ جغرافیایی و ... مطرح شده است؟
- ۸- مشاهیر، مفاخر و شخصیت‌هایی که بیشتر در کتاب‌های درسی تاریخ مطرح و معرفی شده‌اند، چه کسانی‌اند؟
- ۹- این مشاهیر و شخصیت‌ها بیشتر به کدام دوره‌های تاریخی ایران تعلق دارند؟
- ۱۰- قضاوت و دیدگاه‌های ارزشی کتاب‌ها نسبت به اقوام و سلسله‌هایی که در گذشته با تاریخ ایران پیونده داشته‌اند- درون مرزی و برون مرزی- چگونه است؟ و توجه و تأکید کتاب‌ها بیشتر بر کدامیک از این سلسله‌ها معطوف است؟

۱-۶- هدف‌های تحقیق

هدف‌های تحقیق به شرح زیر است:

- ۱- تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دبیرستان از سال ۱۳۴۴ تا سال ۱۳۵۷ هـ.ش برای شناخت میزان و چگونگی انعکاس هویت ملی، دینی و قومی در آن‌ها و یافتن رابطه‌ای که میان هویت‌های مذکور به عنوان هویت فرهنگی برقرار شده است.
- ۲- شناخت مؤلفه‌ها و معیارهای هویت دینی و میزان توجه کتاب‌های درسی نسبت به آن .
- ۳- شناخت مؤلفه‌های هویت ملی و بسامد و میزان توجه به هر یک از این مؤلفه‌ها.
- ۴- چگونگی معرفی و جهت‌گیری کتاب‌های درسی نسبت به قومیت و اقوام کنونی ایران و مشخصه‌هایی که برای معرفی آن‌ها در نظر گرفته شده است.
- ۵- شناخت میزان توجه کتاب‌های درسی تاریخ دوره مذکور به اقوام و سلسله‌های حکومتی و نحوه معرفی آن‌ها؟

۶- شناخت مشاهیر و شخصیت‌هایی که در کتاب‌ها معرفی شده‌اند.

۷- شناسایی رویکرد کتاب‌ها دربارهٔ هویت ایرانی، مفهوم ایران و سیاست‌های فرهنگی در دورهٔ پهلوی دوم، مقطع زمانی ۱۳۴۴هـ. ش تا ۱۳۵۷هـ. ش.

۷-۱- فرضیه‌های تحقیق

الف: به احتمال، کتاب‌های درسی تاریخ دورهٔ یاد شده تلاش بیشتری در انتقال مفاهیم هویت ملی (ایرانی) در مقایسه با هویت دینی و قومی را به دانش‌آموزان داشته‌اند؟

ب: کتاب‌های درسی تاریخ این دوره نیز مانند دورهٔ رضا شاه، توجه یکسان و متعادلی نسبت به جنبه‌های مختلف هویت ایرانی نداشته‌اند؟

ج: کتاب‌های درسی تاریخ این دوره بر ارزش‌ها و نمادهای باستانی برای احیای هویت ایرانی تأکید داشته‌اند.

د: در دورهٔ مورد بحث دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت و مؤلفان کتاب‌ها بر رواج اسلام‌زدایی تأکید داشته‌اند و به احتمال ارزش‌های غربی در کتاب‌های تاریخ این دوره زیاد مطرح شده‌است.

۸-۱- تعریف مفاهیم

ایران / ایران‌شناسی و موضوعات آن: ایران‌شناسی به عنوان قلمرو اصلی و اساسی مطالعات و تحقیقات شامل کلیهٔ مباحث و مسائل مربوط به جلوه‌های گوناگون فرهنگ و تمدن ایرانی در معنای وسیع کلمه است و دربارهٔ تاریخ، زبان، تمدن، فرهنگ و گزارش آن‌ها در هنر معماری، صنعت، و شیوهٔ زندگی فردی و اجتماعی و چگونگی تفکر، اخلاق، آداب و رسوم و کیش‌های ایران بحث می‌کند (حوزه معاونت اطلاع‌رسانی ...، ۱۳۸۱:۳).

همان‌گونه که گفته شد در این پژوهش مسائل قلمرو ایران‌شناسی در محورها و مقوله‌های هویت فرهنگی و مؤلفه‌ها و عناصر این هویت، مشاهیر و اسطوره‌ها و همچنین اقوام و سلسله‌های تاریخی و حکومتی و ویژگی‌های فرهنگی اقوام در کتاب‌های درسی تاریخ دبیرستان از سال ۱۳۴۴ ه. ش تا ۱۳۵۷ ه. ش مورد بررسی قرار گرفته است.

آموزش و پرورش: در تعریفی جامع از فرآیند آموزش و پرورش می‌توان چنین گفت: «تربیت ذاتاً اجتماعی، تعاملی، هدفمند، پرهزینه و مستلزم پیگیری است و آثارش در بلندمدت ظاهر می‌شود.» (شعاری نژاد، ۱۳۸۶: ۳۴۵)

اما در پژوهش حاضر غرض از نهاد آموزش و پرورش دستگاه دولتی است که وظایف و مسئولیت‌های آن مطالعه و تحلیل انتقادی و ژرف‌کاوانهٔ ارزش‌ها و مفاهیم بنیادی تعلیم و تربیت، متناسب با نیازهای فعلی و آیندهٔ جامعه و افراد است.